

IZDANJA
MUZEJA GRADA ZENICE

III

RADOVI

SA SIMPOZIJUMA

»SREDNJOVJEKOVNA
BOSNA I EVROPSKA
KULTURA«

ZENICA, 1973.

IZDAJE
MUZEJ GRADA ZENICE

ODGOVORNI UREDNIK

Fikret Ibrahimpašić

REDAKCIONI ODBOR

Prof. dr **Sima Ćirković**, Prof. dr **Herta Kuna**, Prof. inž. arh. **Džemal Čelić**, dr **Pavao Anđelić**, **Šefik Bešliagić**, **Fikret Ibrahimpašić**

POČASNI ODBOR

Akademik Prof. dr **Sima Ćirković**, Prof. inž. arh. **Džemal Čelić**, dr **Borivoje Čović**, Akademik dr **Cvito Fisković**, Prof. dr **Branko Gavela**, dr **Muhamed Hadžijahić**, **Avdo Humo**, Akademik Prof. dr inž. **Kemal Kapetanović**, **Josip Marinčić**, mr **Abdulah Mutapčić**, dr **Anica Nazor**, **Mladen Oljača**, **Husein Serdarević**, Prof. dr **Avdo Sućeska**

SEKRETAR REDAKCIJE

Fadila Memišević

LEKTOR

Đorđe Vranješ

TEHNIČKI UREDNIK

Inž. **Muhamed Terzić**

ŠTAMPA

»DOM ŠTAMPE« ZENICA

ZA ŠTAMPARIJU

Vladislav Milićević

Dr Adem Handžić

Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka

Kada je riječ o jednom području, ovdje konkretno o zeničkom, teško je naći opravdaniji rezon nego da se pođe sa teritorijalno-administrativnog aspekta, tj. da se uzme u razmatranje cijela nahija Brod, u čijem se središnjem dijelu nalazio maleni trg Zenica. Ali, problematika nahije može se postaviti višestruko, kao: topografija, demografske prilike, privreda i drugo. Zato, u ovako kratkom izlaganju, pružiću samo jedan istorijsko-geografski pogled na tu nahiju, kao i globalniji prikaz političkih prilika. Vremenski ovo izlaganje obuhvata rani turski period. Ovdje su, naime, slijeđeni najraniji turski popisi bosanskog sandžaka, počevši od najranijeg pa do 1516. godine. Iz tog razdoblja su do sada poznata četiri popisa tog sandžaka: iz 1468,¹ 1485,² 1489³ i 1516. godine,⁴ koji se izvorno nalaze u istanbulskim arhivima. Popis iz 1489. je osobito važan, jer predstavlja detaljni popis stanovnika po selima i njihovih poreskih obaveza prema spahijama.

Poznato je da je imenom Brod nazivana prvobitno srednjovjekovna župa, koja se u izvorima prvi put spominje 1244. godine. Zatim, Turci su tim imenom nazvali nahiju, kao i kadiluk. Nahija se prvi puta spominje 1468. godine, ali je bila formirana kratko poslije turskog osvajanja Bosne, kao i sve ostale nahije. Obzirom da ni u najranijim turskim popisima ne nalazimo određeno naselje pod imenom Brod, nego se tim imenom nazivala samo nahija, postavljalo se pitanje gdje je zapravo bilo sjedište nahijskih organa, odnosno sjedište kadiluka. Gdje je u ovom području mogao biti najlakši, najprirodniji pasaż preko rijeke — brod po kojem je župa, odnosno nahija dobila svoje ime? Da se taj toponim morao tražiti baš u području današnje Zenice jasno je stoga što se dolina rijeke Bosne, počevši od Kaknja pa sve do Nemile, u kojoj se dužini nahija uglavnom protezala, najvećim dijelom probija kroz usko uokvirene strme strane, a najviše se proširuje u području Zenice gdje se u Bosnu ulijevaju s lijeve strane rječica Kočeva, a s desne Babišnica. Da je ovaj punkt današnje Zenice bio i ranije značajan govore istorijski podaci. Otkrićem ovdje značajne

rimske bazilike, tj. u Bilimišću, dokaz je da je ovo mjesto već rano postalo kulturni centar. Zatim, izvjesni podaci koji govore da je na ovom punktu i stari rimski put prelazio s jedne strane Bosne na drugu, što smo čuli iz referata prof. Bojanskog, potvrđuju samo logiku stvari. Dalje, postojanje lokaliteta Velika i Mala Broda- pri ušću Kočeve u Bosnu, na perifernom zapadnom dijelu Zenice, ukazuje da je u blizini trebao da postoji i pravi Brod. Za ove Brode vezan je, svakako, podatak iz 1370., kada je ban Tvrtko nagradio svog vojvodu Stipana Rajkovića darujući mu, pored drugih posjeda: Klopče i Brode.⁵ I održavanje istorijskog sabora 1203. na Bilinom Polju, koje upravo okružuju spomenute dvije Brode, dokazuje samo značaj ovog geografskog punkta. Ukratko, nakon dokaza koje je prvi iznio Vladislav Skarić, da je današnja Zenica, koja se u dubrovačkim izvorima prvi puta spominje 1436⁶, nekada nazivana Brod⁷, i dokaza nedavno preminulog dr-a Hazima Šabanovića da je i sjedište brodskog kadiluka, kome su pripadale nahije Bobovac, Lašva i Brod, bilo u Zenici već od samog njegovog osnutka (oko 1470) pa do početka XVI vijeka⁸, može se uzeti kao dokazano da je po davnom prelazu preko Bosne — brodu, baš na ovom mjestu, stara župa, odnosno nahija, dobila svoje ime.

Obično se piše da se nahije uglavnom podudaraju sa srednjovjekovnim župama. Međutim, to je jedna uopštena tvrdnja; koliko je tačna najbolje govori opseg nahije Brod. Prije svega, pitanje srednjovjekovne administrativne podjele Bosne nije uopće rasvijetljeno. Ipak, globalno se zna toliko da je župski sistem bio razoren još u XIV vijeku, tako da u XIV i XV vijeku imamo uglavnom administrativnu podjelu po knežijama. Ukoliko se i kasnije u izvjesnim područjima održala ranija župska podjela, svakako je zbog toga što su župe često odgovarale jednoj logičnoj prirodno-geografskoj podjeli. Nahija Brod nije se nikako podudarala sa ranijom istoimenom župom, kao što se nije podudarala ni susjedna nahija Bobovac sa starom župom Trstivnicom, u poriječju istoimene rječice, čije je središte bio grad Bobovac. Na primjer: Kakanj se krajem XIV vijeka spominje u Trstivnici, dok je u tursko doba taj trg ostao stalno u okviru nahije Brod. Štaviše, prema popisima iz XVI vijeka (1516, 1528/30, oko 1575) i trg Sutjeska je pripadao brodskoj, a ne bobovačkoj nahiji. Prema tome, nahija Brod je obuhvatala ne samo staru župu Brod, nego i dobar dio stare župe Trstivnice.

Između pet susjednih nahija rudarskog područja srednje Bosne, nahija Brod je po broju naseljenih mjesta predstavljala teritorijalno najveću nahiju. Prostirala se s obje strane rijeke Bosne, i to počevši od Sutjeske i Breze, gdje je s jugoistočne strane graničila s nahijama Bobovcem i Dubrovnikom, sa južne sa Visokim, a sa zapada sa nahijom Lašvom. Od 1464; od kada je bila uspostavljena ugarska srebrenička banovina, ona se na sjeveru privremeno protezala sve do te banovine. A, od 1465, od kada su Turci bili utemeljili tzv. »bosansko kraljevstvo«, ta nahija je graničila s tom državicom, sve do njene likvidacije 1476. godine. U prvobitnom svom okviru, tj. prema popisu iz 1468. go-

dine, nahija Brod je obuhvatala oko 70 naseljenih mjesta. Najveći njihov broj bio je u okviru spahijskih timara, zatim 15 naselja pripadalo je timarima posada utvrđenog Vranduka, a nekoliko sela timarima tvrđavskih posada Bobovca i Kreševa. Maleni trg Zenica pripadao je timarima vrandučke posade. Tako se nahija te godine prostirala na sjeveru do nešto dalje od Vranduka, zapravo do Nemile i susjednih sela s jedne i druge strane Bosne.

Likvidacijom »bosanske države« na sjevernim granicama ponovo je uspostavljeno isto stanje kakvo je vladalo prije 1465. godine, tj. ovoj nahiji pripojen je privremeno i teritorij te kraljevine. Do sada nije sigurnije utvrđeno na koja se sve područja protezala vlast ovog bosanskog kratkotrajnog kraljevstva. Govorilo se o šest njegovih gradova⁹, da se njegova vlast prostirala od Lašve na sjever do ugarskih banovina jajačke i srebreničke, te se kao najvjerojatnije njegovo sjedište isticao Vranduk¹⁰. Na kraju, isticano je kao najkonkretnije, uvidom i u turske popise, da se ta »bosanska država« protezala između Vranduka, Travnika i Maglaja¹¹. Odmah mogu reći da je Vranduk isključen zbog toga što su ga 1468/9., a i kasnije, čvrsto držale turske posade. Isto tako ni Travnik nije tu spadao, jer je te godine popisana cijela nahija Lašva. U tome popisu su evidentna i sela oko same travničke tvrđave, štaviše i sjeverno od Travnika, i to ubicirana sela: Suhi Dol, Dub, Orahovo, Višnjevo, Bukovica, Miletići, Jezerci, Guča Gora, Čukle i druga. To što se tada ne spominju i stalne timarlije travničke tvrđave, znači samo da su je, u to vrijeme, kao pograničnu tvrđavu, čuvali graničari-ulufedžije. Daljnjim razmatranjem podataka u tome, kao i u dva naredna popisa (1485. i 1489), može se tvrditi da se ta državina protezala još sjevernije od Maglaja, odnosno da su njene glavne gradove predstavljali: Tešanj, Doboj, Maglaj. Dokazi su sljedeći: U jednoj naknadnoj bilješci deftera iz 1468/9, datiranoj 1. dana džumada I 882. tj. 10. IX 1477. nagrađuju se bivši posadnici dobojske tvrđave, poimenice: knez Jovaniš i Stepan, tj. podjeljuju im se timari, s napomenom: »Jer su predali grad Doboj«¹². Ta predaja Doboja ne odnosi se, svakako, ni na šta drugo nego na likvidaciju tog »bosanskog kraljevstva«, što se dogodilo nesto prije 3. jula 1476. godine¹³. Dalje, u popisu iz 1485. za carske vlahs Maglaja i Žepča, za koje je evidentno da pripadaju brodskoj nahiji, kaže se da su to bivši »kraljevi vlasii« i da prije toga (dok je trajala kraljeva vlast) nisu bili popisani¹⁴. Godine 1489. za vlahs oko tešanjске tvrđave, također u okviru brodske nahije, kaže se da su i oni »bivši kraljevi vlasii« i da su (kao regalije) postali carski has. To su izričiti podaci da su gradovi Doboj, Tešanj i Maglaj bili u okviru te bosanske kraljevine. Nije jasno da li je i Žepče imalo ranije neko utvrđenje. Ostale gradove, ukoliko ih je bilo šest, treba, svakako, tražiti sjeverno od spomenutih. Moguće još Gradačac i Soko.

Poslije propasti te »kraljevine« ova oblast postaje isturena vojna krajina. Gradovi: Doboj, Tešanj i Maglaj dobivaju na

strateškoj važnosti, u koje Turci naseljavaju brojnije posade graničara, martolosa, arapa, mustahfiza, farisa i drugih graničarskih odreda¹⁵. Oni ovu oblast odbranbeno pojačavaju i doseljavanjem brojnijih skupina vlaha-stočara, čije su usluge, koje su činili Turcima u pograničnim oblastima, već poznate. Dok su 1485. godine popisani carski i sandžakbegovi vlasi u Maglaju (122 domaćinstva) i u Žepču (48 domaćinstava), dotle se oni 1489. godine u ovom području spominju u većem broju. U varoši Maglaja ostaju i dalje carski vlasi, dok samu maglajsku nahiju naseljavaju brojnije skupine vlaha, ukupno 859 domaćinstava, podijeljenih na 29 džemata sa knezovima na čelu, koje su pripadale hasu bosanskog sandžakbega. Za njih se u izvoru kaže da su to »vlasi koji su došli sa strane«. Od tih, 13 džemata bili su vlasi Banjani iz Rudina u istočnoj Hercegovini, istočno od Bileća. Oni, dakle, iz poriječja Pive prodiru uz Drinu i Krivaju, te su u ovoj oblasti bili naseljeni u toj mjeri da je prije 1489. bio donesen i poseban zakon koji je regulisao dužnosti i povlastice maglajskih vlaha¹⁶. Prije te godine vlasi prelaze i na lijevu stranu Bosne, u poriječje Usere, pa su tada evidentni ne samo u području tešanjske tvrđave nego su carski vlasi bili naseljeni i u selu Papratnici, zapadno od Žepča, kao i u gornjoj Usori, u selu Komušini. Ostalo stanovništvo u ovoj krajini, osim vlaha, u ovim izvorima se i ne spominju. Porezi zemljoradničkog rajinskog stanovništva, ukoliko su djelimično i mogli biti ubirani, davani su, svakako, u jevtin zakup (*mukata*).

Sva ta spomenuta naselja su evidentirana u okviru nahije Brod. Ali, da je to bila samo privremena administrativna poddjela, za trajanja vojne krajine, vidi se i iz kolebljivosti podataka u izvorima. Godine 1485. iako se Maglaj spominje u okviru nahije Brod, na drugom mjestu u istom izvoru spominje se i nahija Maglaj¹⁷, jer su utvrđeni gradovi obično predstavljali središte istoimenih nahija, što će biti vidljivo kasnije kada se političke prilike budu ovdje normalizovale.

Strategijsko—odbrambena situacija u dolini Bosne se osjetno mijenja poslije likvidacije ove »bosanske države.« Dok je ona svojevremeno zaklanjala područje brodske nahije, i dok su Turci od kralja mogli tražiti pokornost i zaštitu turskih posjeda da Madžari ne prolaze preko njegove teritorije, sada je ovo područje postalo otvoreno, a status vojne krajine je bio proširen i na vrandučko i zeničko područje. Najvjerovatniji razlog turske okupacije ove oblasti je i ležao u povremenom prolazu mađarske vojske preko kraljeva teritorija. Posada Vranduka, kao i u drugim pograničnim oblastima, morala je biti znatno pojačana. Došlo je ovdje zapravo do smjene, do zamjene stalnih timarlija sa graničarima — dnevničarima, jer su susjedna timarska sela postala ugrožena, a naplata poreza nesigurna. Zato se ni 1485., kao ni 1489. više ne spominju stalne timarlijske posade vrandučke tvrđave. One nisu ovdje uspostavljene sve do nešto poslije 1512. godine, kada je bila oborena srebrenička banovina, a turska vlast proširena do Save.

Kakve su prilike vladale u ovoj nahiji poslije 1476. godine, govori nekoliko podataka. Treba spomenuti da je iste godine srpski despot u ugarskoj službi Vuk Grgurević, kada je poslije osvojenja Šapca prodro uz Drinu do Srebrenice, poharao je, kao i podgrađe Kušlata, bio provalio i do Sarajeva. Taj prodor je najvjerojatnije išao uz Bosnu preko ove nahije. Zbog takvih ugarskih prodora narod je bježao iz ugroženih sela i sklanjao se privremeno na sigurnija mjesta. Uz selo Nemilu, na rijeci Bosni, u popisu iz 1489. stoji sljedeće: »stanovnici ovog sela, budući su blizu neprijatelju, pobjegli su i nastanili se u blizini sela Orahovice. Desetinu od zemaljskih prihoda, koje dobiju sa područja Nemile, treba da daju spahiji Nemile, a desetinu sa zemalja sela Orahovice, spahiji tog sela«¹⁸. Nemila je tada predstavljala manje naselje, brojala je ukupno 11 domaćinstava. Isto toliko kuća imalo je i selo Orahovica, u relativnoj blizini od Nemile, s lijeve strane Bosne u brdovitom području.

Iste, 1489. godine imamo sličan podatak i za vrandučko podgrađe, koje se tada spominje samo kao: »selo Podgrađe«, a 1516. kao: »varoš grada Vranduka, drugim imenom Podgrađe«. Pored malobrojnog stalno nastanjenog stanovništva (ukupno 32 domaćinstva sa 13 inokosnih članova, od kojih 1 muslimansko domaćinstvo sa 8 inokosnih) evidentirano je: »u ovo selo pridošlo je sa strane još 28 kršćanskih domaćinstava i nastanilo se, te ovdje plaćaju s kuće na kuću samo po 6 akči, kao dimarinu«¹⁹. Zašto se tada ovo stanovništvo sklonilo u podgrađe ove tvrđave ne treba komentara.

Kad je riječ o Vranduku treba istaknuti da turski popisi ne spominju tu nikakvu crkvu. Zna se, međutim, da je u Vranduku postojala crkva koju je podigao kralj Tomaš, posvećena sv. Tomi. Kasnije je u Podgrađu, odnosno Varošištu, bila podignuta značajnija, samostanska crkva, posvećena sv. Mariji, koja je — kako smo čuli iz referata P. Anđelića — bila tek dovršavana 1462. godine. Čini se da ona do turskog osvojenja Bosne 1463. nije bila sasvim završena i otvorena, pa je turski popisivači nisu ni evidentirali. Šta je bilo s onom crkvom kralja Tomaša i gdje se konkretno nalazila, ne zna se. Najvjerojatnije je bila uz samu tvrđavu, negdje tu gdje danas postoji džamija sultana Mehmeda Fatiha.

Ovakva teška situacija na ovoj krajini usloвила je i izgradnju jedne nove tvrđave u zeničkom području. Naime, turski popis iz 1516. godine evidentira u nahiji Brod osim Vranduka još jedan utvrđeni grad, u kojem je tada sjedila posada od 25 stalnih mustahfiza-timarlija²⁰. Taj grad se ranije nigdje ne spominje, ni u turskim ni u domaćim izvorima, a niti je do sada bio poznat po svojim ostacima. Tačno ime i ostatke (položaj) bilo je potrebno utvrditi. Zabilježen je tako da se moglo čitati: Vrh Bilica? V. Bileč? odnosno V. Jeleč? Ipak, najopravdanije čitanje je bilo: Vrh Bilica. Po običaju koji je vladao u Bosni prije turskog vremena da su naselja pri izvoru rijeka označavana sa »Vrh«, kao: Vrhbosna, Vrhprača, Vrhšapna itd. trebalo je tražiti

rječicu ili potok Bilicu. A, gdje je približno taj grad trebalo tražiti postojala je jedina ta indikacija što je u timar gradskog zapovjednika (dizdara) Ali-age spadalo poznato selo Sviće, sa spahijskim porezima od 3.606 akči, koliko je u cjelini iznosio taj timar. Zna se, naime, da je dizdarov timar obično obuhvatao najbliže selo, odnosno sela u blizini grada.

I, zaista, na toj strani, u dolini Babišnice, desne pritoke Bosne, na devetom kilometru od Zenice, postoji potok po imenu Bijeli Potok, ranije nazivan Bili Potok, izvire ispod sela Peševića, dug svega oko 3 km, ulijeva se u Babišnicu s desne strane. Na središnjem dijelu potoka, s lijeve strane, uzdiže se krševito brdo, obraslo šumom, po imenu Kulica. Na njegovom vrhu, odakle se pruža odličan pogled dolinom Babišnice, kao i na susjedna sela s jedne i druge strane te rijeke, postoji kupasto uzvišenje, očito, mjesto jedne veće građevine. Vidljivih zidova na površini nema, ali na nekoliko mjesta viri kamenje, očito od zidova. Odatle, prema sjeveroistoku, u pravcu sela Poce, protežu se njive koje se nazivaju Gradina.

Od starijih ljudi u okolici saznao sam da su ranije na kupastoj zaravni brda Kulice zaista postojali značajniji temelji nekakve građevine, i da je na njivama zvanim Gradina bilo ranije i kuća. Prema kazivanju Ibrahima Suta iz Vukovića (star 74 godine): »Ljudi su u ranija vremena na tim temeljima, koji su davali izgled podruma (magaza) kopali, te zidove koji su bili vezani krečom i malterom razvaljivali. I ja sam sa svojim ocem prije 60. godina u nekoliko navrata na tim temeljima kopao, tražeći, prema pripovijestima, zakopano zlato«. Prema tome, nešto ljudi, a nešto vrijeme učinili su da su se površinski zidovi obrušili niz strme strane u Bijeli Potok ili u Babišnicu. Na osnovu izloženog gotovo nema dvojbe da je tu, na Kulici, postojao utvrđeni grad, zvani Vrh Bilica.

Postavlja se pitanje: zašto je ta tvrđava podignuta baš tu, u poriječju Babišnice, a ne negdje na Bosni, i kada je nastala? Na ovo pitanje lakše je odgovoriti. Čini se da nije srednjovjekovna; jedno zbog toga što se u doturskom periodu nigdje ne spominje, a drugo što je logika stvari da je u vrijeme ovdašnje vojne krajine najprije mogla biti podignuta, tj. između 1476. i 1512. godine. Ona je rezultat turske defanzivne strategije u ovom području. A, zašto je na ovom mjestu nastala postoji, takođe, rezon: branila je prolaz prirodnim putem, dolinom Babišnice. Jer, Babišnica izvire ispod Vranice, istočno od Vranduka, ispod koje planine izvire i Pepeljarska rijeka, koja teče na suprotnu stranu i ulijeva se u Bosnu u Begovom Hanu. Prema tome, to je bio sporedni put, ukratko prolaz dolinom Pepeljarske rijeke u dolinu Babišnice, da bi se zaobišao dobro čuvani grad Vranduk.

I grad Vrh Bilica, kao i drugi, imao je bogomolju za posadu, u samoj tvrđavi, ili se džamija nalazila u podgrađu. Timar imama džamije, Mevlana Abdullaha, obuhvatao je sela Nažbilj i Čatiće. Inače, timarima posade, koji su obično bili zajednički (tzv. *mušterek timari*), pripalo je deset sela: Sviće, Čajdraž, Nažbilj, Čatići,

D. Tičići, Židokovo, Subotinje, Tišina, Krstjanska Gora i Rogatić Gora. Kakav je strategijski značaj pridavan tome gradu vidi se iz broja stalnih mustahfiza, odnosno iz njihovog kompariranja sa brojem posada u susjednim gradovima. Godine 1516. Travnik je imao 56, Bobovac 54, Vranduk 37, a Vrh Bilica 25 stalnih mustahfiza²¹. To je, dakle, bilo manje utvrđenje. Očito je da je bilo rano napušteno, vjerovatno padom jajačke banovine (1528) ili oko 1536. kada su Turci poduzeli osvajanje Slavonije. U kasnijim popisima se više ne spominje. Ta činjenica što je nepuna četiri i po stoljeća ostavljena zubu vremena, razlog je što se do naših dana nije sačuvala.

Osim oblasti bivše »kraljeve zemlje«, koja je brodskoj nahiji bila samo privremeno prisajedinjena, ta nahija je krajem XV i početkom XVI vijeka obuhvatala dva utvrđena grada: Vranduk i Vrh Bilicu, jedno gradsko podgrađe (varoš Vranduk), dva otvorena trga: Zenicu i Kakanj i još oko 120 naseljenih mjesta. Broj naselja različit je u različitim popisima. Njen teritorijalni okvir stalno je varirao. To je pojava koja se često primjećuje i kod drugih nahija, pa je uopće pitanje stalnosti nahijskih granica problem administrativnog uređenja u ovo vrijeme koje treba rasvijetliti. Tako je u okviru te nahije 1485. godine bilo evidentirano 123 naselja; 1489. 114, a 1516. 117 naseljenih mjesta, s tim što se u svakom tom popisu pojavljuje izvjestan broj novih naselja, iz susjednih nahija, a nedostaje, opet, određen broj ranije evidentiranih, tj. bila su zabilježena u susjednim nahijama.

Treba istaknuti da su privredno i po broju stanovnika bila značajnija ona naselja koja su bila orijentisana (bliža) Kaknju, Sutjesci i Bobovcu. Uglavnom značajna se pokazuju upravo ona naselja u kojima su iz vremena prije Turaka evidentirani značajniji nalazi materijalne kulture. Bilo je ovdje nekoliko seoskih naselja koja su po broju stanovnika osjetno premašavala tadanje malene trgove Zenicu i Kakanj. Zenica je 1489. godine brojala ukupno 96 domaćinstava, od kojih 8 muslimanskih, a Kakanj 92 domaćinstva, od kojih 3 muslimanska. Iste godine poznato selo Zgošća imalo je više stanovnika nego obadva spomenuta trga, brojalo je 192 domaćinstva. Zatim, selo Babina, sa svojih 7 mahala, 152 kuće poreskih obveznika; selo Gradišće, sa 8 mahala, 153; Donja Gračanica, koje je predstavljalo skelu na Bosni, 112; Ričica 118, Desetnik 105 i Mošćanica 102 domaćinstva; tako da u redosljedu tih naselja po broju stanovnika trgovi Zenica i Kakanj dolaze na osmo, odnosno deveto mjesto.

Završno, navodim poimenice sva naselja koja su u devetom deceniju XV vijeka bila evidentirana u okviru nahije Brod, poredana uglavnom prema njihovoj veličini (naseljenosti): Zgošća, Gradišće sa sljedećim mahalama (zaseocima): Bukovina, Podbrežje, Predražići, Zabrd, Koščina, Bukovica, Banlaz i Berkova; Babina sa mahalama: Crkvica, Paoča, Čikola, Drugavci, Kovačići, Črešnjeva Glava i Bila Voda; Ričica, D. Gračanica, Desetnik, Mošćanica, trg

Zenica, trg Kakanj, Nažbilj, G. Vratca, Viduša, Tišina, Papratnica (kod Kaknja), Jelaševo, Klopče, Seoce, Koprivna, Gorica, Rogatić Gora, Stranjani, G. Višnjica, Tršće, Janjići, Subotnica, Strbosilje, Briznik, G. Tičići, Slavja Gora, Odmud, Drivuša, Vardište (kod Zenice) Sviće, Bukovina, Pojska, Subotínje, Bukovica, D. Tičići, Podgrađe ili varoš grada Vranduka, Dusina, Krstjanska Gora, Bičer, Dolipolje, Javor, Donje Polje, D. Lučani, Hrastovac, Potoci Kula, Pavčin, Gnusi, Dub, Batac, Odeš, Čajdraž, Poljana, Brežani, G. Lučani, Mijakovići, Putovići, Dobrijevo ili Drvenik, G. Ribnica, Bresnica, D. Vratca, Modrinje, Brnjica, Židokovo, Drištica, D. Orahovica, Gradišće ili Pokrčevina, Bištrani, Bila Voda, Tučevica, Željezno Polje, Božac, Dubovo Brdo, Nemila, Dragovići, Loznik, Obre, Orahovica, Dobrinje Dol, Sutiska²², Borova Stina, Osojnica, D. Višnjica, Ponihovo, Štenari, Mutnica, Kujavice, Slatnica Gora sa selom Oršut, Lučići, Kruševac, Selo, Kralup, Danci, Kučići, Jančići, Seničani, Pečuj, Bistrica, Darkovići, Babići, Gladovići, Završ, Gomanica, Glavnik, Gradište ili Uskorovići, Catići, Dražojevići, Koprivna, Slivanj, Glumčići, Turbići, Zabrđe, Đinovina, Vladići, Grčilovići i Radakovo.

Time je nahija Brod predstavljala teritorijalno najveću, nahiju među susjednim nahijama centralne Bosne.

N a p o m e n e

1. Istanbul, Belediye kütüphanesi (M. Cevdet yazmalari), Tapu defter (TD), No: 0—76.
2. Ist., Bašbakanlik Aršivi (BBA), TD, No 18.
3. Ist., BBA, TD, No 24.
4. Ist., BBA, TD, No 56.
5. Surmin, *Acta kroat.* I, 85—86.
6. Jorga, *Notes III*, 335.
7. VI. Skarić, *Popis bosanskih spahija iz 1123/1711. godine*, GZM XLII, sv. za ist. i etn. str. 12.
8. H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, ND BiH, Sarajevo, 1959. str. 149.
9. Thallóczy—Sufflay, *Povijest Jajca (1450—1527)* Zagreb, 1916.
10. S. Čirković, *Vlastela i kraljevi u Bosni posle 1463. godine*, Istorijski glasnik Srbije 1954, br. 3, 123—131.
11. H. Šabanović, *Isto* 119.
12. Defter No 0—76, fo 36 — vidj. bilj. 1.
13. Thallóczy—Sufflay, *Isto*, 110, 111.
14. TD, No 18, fo 2.
15. Up. A. Handžić, *Prilog istoriji stranih gradova u bosanskoj i slavenskoj krajini pred kraj XVI vijeka*, Godišnjak DI BiH XIII, 1962.
16. *Kanuni i kanun-name*, sv. 1, Orijentalni institut, Sarajevo 1957, str. 13 i 14.
17. TD, No 18, fo 2 i 12.
18. TD, No 24, fo 167.
19. TD, No 24, fo 367; TD, No 56, fo 14.
20. TD, No 56, fo 116, 117.
21. TD, No 56, fo 112—122.
22. Ovdje se radi o selu Sutisci; za razliku od istoimenog trga koji se u popisima iz XV vijeka još ne spominje u okviru nahije Brod. Selo Sutiska nije se moglo ubicirati.

Zusammenfassung

DIE NAHIYE VON BROD AM ENDE DES XV UND AM ANFANG DES XVI JAHRHUNDERT

Auf Grund der türkischen *Tapu — defters*, die eine höchst wichtige Quelle zur Untersuchung der Ansiedelungs — und Wirtschaftsentwicklung einer Gegend darstellen, möchte ich auf die Problematik der *Nahiye* von Brod, d. h. der kleinsten territorial-administrativen Einheit, in welchem Zentrum sich der kleine Markt Zenica befand, hinweisen. Diese Darlegung stellt nur einen historisch-geographischen Rückblick auf die Siedlungen dar, die dieser *Nahiye* im obengenannten Zeitraum gehörten. Es wäre notwendig eine detaillierte Untersuchung dieser und anderer Probleme gesondert durchzuführen, da heute darüber zahlreiche türkische Urkunden vorhanden sind. Die *Nahiye* von Brod war die ausgedehnteste zwischen den 5 benachbarten *Nahiyes* des mittelbosnischen Bergbaureviere (Bobovac, Dubrovnik, Brod, Visoko und Lašva). Sie reichte im Südost bis Sutjeska und Breza. In der ersten Periode der türkischen Regierung, besonders nach dem Verfall des sogenannten »Bosnischen Königreiches« (i. J. 1476) galt *Nahiye* von Brod eine lange Zeit als Grenzgebiet, weil ihr nördlicher Teil bis Maglaj reichte, zu welcher Zeit sie 125 Siedlungen umfasste. Den Grenzcharakter hatte dieses Gebiet bis zum 1512, d. h. als eine Erweiterung der türkischen Grenzen im Norden bis Sava erfolgte. Durch das Grenzverschieben und die Stabilisierung der politischen Verhältnisse kam es zur Konsolidation im wirtschaftlichen und demographischen Sinn, d. h. es bestanden einigermassen die Voraussetzungen für eine beschleunigte Entwicklung der schon bestehenden Märkte.

Wie schon bekannt ist, wurden die Festungen in Grenzgebieten von Tagelöhner-Grenzern (*Ulufeci*) besetzt und erst nach dem das Gebiet seinen Grenzcharakter verloren hatte wurden die Festungsbesatzungen ständig, d. h. sie erhielten ständige *Timar*-Domänen (*Timarli*). Zuerst handelte es sich hier um die zwei Festungen: Vranduk und Maglaj.

Nach 1512, als das nördliche Territorium der *Nahiye* Brod verkleinert wurde, wird neben Vranduk noch eine Festung erwähnt, die bisher ganz unbekannt war, nämlich Vrh Bilica. Aus *Defters* ist noch zu ersehen dass diese Festung i. J. 1516 von 25 *Timarli*-Hüter besetzt wurde. Da ihre Reste schon vor längst verschwanden, war es unmöglich ihre genaue Localität zu bestimmen. Es konnte jedoch festgestellt werden dass sie von den Türken als völlig neue Festung, kurz nach 1476, gebaut wurde. Sie wurde so benannt deswegen weil sie unweit von der Bachquelle Bilica (heute Bjelica), auf dem neunten Kilometer nordöstlich von Zenica, gegründet wurde. Ihr Zweck war zweifellos um einen Nebenweg entlang Babišnica kontrollieren und sperren zu können den die ungarische Levids gelegentlich, bei der Umgehung vom besetzten Vranduk, gegen Sarajevo betreten wollten.